

(PRAGMATİST) AHLÂK NEDİR?

CELAL TÜRERⁱ

Özet: Pragmatistlerin felsefî görüşlerinin, kimi önyargıların aksine, bir etik teorisinden ayrı düşünülmesi söz konusu değildir. Ahlâkî değer ve normlar, insan ve varoluşun genel karakterini yansıttığı için pragmatist filozofların düşüncelerinde ahlak; insan anlayışları, deneyime dayanan metafizik görüşleri ve doğruluk anlayışlarında temellendirilmiştir. Ahlâkın deneyimlerimizde anlaşılması gerektiğini ifade eden pragmatistler, olmakta olan bir hadise olarak ahlakı anlamaya dair ufuklarımızın açık olmasına vurgu yaparlar. Ahlâki deneyimde mevcut belirsizlik, gerilim ve çatışmanın, gerçekliğin dinamik yapısından kaynaklandığını ileri süren pragmatistler, ahlâki hayatın; öznenin ahlaki duyarlılığa sahip olması, şahsiyetini inşa etmesi ve çoğulcu bir ahlaka doğru yönelmesiyle gerçekleşebileceğini savunurlar. Pragmatistlerin vurguladığı bir diğer husus, ahlâkî önermelerin, insanın çabalarına yararlı bir katkı sağladıkça iyi ve dolayısıyla doğru olduğudur. Onlara göre bu deneysel doğrulama süreci, hem bireylerin inşasına hem de sosyal iyilerin elde edilmesine aracılık eder.

Anahtar Kelimeler: Pragmatizm, ahlak, pragmatik ahlak teorisi, William James, John Dewey, C. Sanders Peirce.

WHAT IS (PRAGMATIST) ETHICS?

Abstract: Contrary to some prejudices, it is not possible to think philosophical views of Pragmatists dissociate from a moral theory. Because the ethical values and norms reflect the general character of the humanbeing and existance, pragmatist ethics is grounded on their understanding of humanbeing, their metaphysics rests upon the experience and their theory of truth. Pragmatists who state that the ethics can be understood through experience emphasize on opening up our horizons related to ethics as an happening case. Pragmatists assert the uncertainty, tension and conflict existing in the moral experience root in the dynamic nature of reality. And they argue that the moral life could be achieved if the agent has moral

---

ⁱ Prof.Dr. Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

(PRAGMATİST) AHLÂK NEDİR?

sentiment, constructs his/her personality and approaches to pluralistic ethics. The other point Pragmatists emphasize is ethical propositions are good and therefore true as long as they make a useful contribution to the efforts of humanbeings. For them, this experimental verification process mediates both the construction of individuals and acquiring social goods

Key Words: Pragmatism, ethics, pragmatic moral theory, William James, John Dewey, C. Sanders Peirce.

Pragmatistlerin ahlâk anlayışının izahı; öncelikle pragmatistlerin “ahlâka” sahip olmadıkları görüşüne, daha sonra pragmatistlerin ahlâklarını insana *faydalı* herhangi bir şeyle doğruladıklarını duyup etkilenen birinin yüzeysel görüşüne bir meydan okuyuştur. Zira pragmatizm daima *pragmata* ya da eylemi öncelediği için hem pratik alanda “iyi”den hem de teorik alanda bir ahlâk teorisinden ayrılmaz; o, *bir anlam teorisi (theory of meaning), bir araştırma teorisi (theory of inquiry), bir doğruluk teorisi (theory of truth)* olması yanında her daim *bir etik teorisini (theory of ethics)* seslendirir.¹ Bu makale klasik pragmatist kabul edilen William James, C. Sanders Peirce ve John Dewey’in ahlâkın *neliğine* dair görüşlerini (farklı yaklaşımlarasa sahip olsalar da) genel hatlarıyla ortaya koymaya çalışır.

Pragmatistlere göre ahlâkın mevcudiyeti ilkin insan anlayışları, ikinci olarak deneyime dayanan metafizik görüşleri ve nihayetinde doğruluk anlayışları ile temellendirilebilir. Nitekim James, “Reflex Action and Theism/Refleks Eylem ve Teizm” adlı makalesinde insanın fizikî, ahlâkî, estetik ve entelektüel ihtiyaçlarıyla hayvanlardan ayrıldığını; bu noktada insanî arzu, amaç, ideal ve gayelerin

---

¹ James Bissett Pratt, *What is Pragmatism?* New York, 1909, s.9.; John Dewey, *Human Nature and Conduct*, New York, 1930, s.196.; William James, *Pragmatism*, New York, 1907, s.3.

giderilmesinin ahlâkî değerlerin de takip ettiği hat olduğunu ileri sürer.² Ona göre eğilimler, ihtiyaçlar ve gayelerimiz ahlâkî bilincimizin makul ve nihaî amaçları içindir. Hatta kozmosun draması ahlâkî amaçlar için mevcuttur; kozmostaki en önemli hadiseler ahlâkla ilgili olanlardır. Bu husus, filozofa göre insan hayatının tesadüflerle oluşmadığını; hayatın temelde eleştirel düşünce ve özgürlüğün dikkatlice kullanımıyla ilerlediğini ve bu yüzden değerli ve anlamlı olduğunu gösterir. Bu hususlar, hayatı yaşarken ahlâkî bir perspektif takip etmemize dair bir ihtiyacı da hatırlatır. James, her daim ahlâkî görevi yüklenmemiz; onun meşru ağırlığına razı olmamız ve ahlâk vazifesi hizmetinde ölmemiz gerektiğini belirtir.³

Pragmatizmin kurucusu C. Sanders Peirce ise, ahlâkın insan için ve insan hayatında temellendiğini; doğru eylem ile doğru akıl yürütmenin amacının öz-kontrol olduğunu ileri sürer. Ona göre insani gelişim mantıki, estetik ve ahlâki alandaki gelişmelere bağlıdır. Bu yüzden *felsefi araştırma* normatif bilimlerle yani, mantık, estetik ve ahlâk alanının araştırmasıyla başlamalıdır. Birbirine derinden ve içten bağlı bu alanlar, insan hayatındaki bilişsel alanı, hisler diyarını ve doğru ile yanlış arasındaki ayrımlar teorisini seslendirir. Bu alanların gayesi, akıl yürütme vasıtasıyla kişinin öz kontrolünü, ahlâkî kararlılığının oluşumunu sağlamaktır. Bu kontrol faaliyetinde mantık, geçerli veya geçersiz çıkarımları; estetik, güzel veya güzel olmayan fenomenleri; etik ise, ahlâksal olarak “doğru” veya “yanlış” eylemleri değerlendirir. Peirce’e göre ahlâk, öz-kontrolün en derin formunu ifade eder ve bu yüzden pragmatizm, benliğe ve topluma yardım eden en güvenilir metodu temsil eder.⁴

² Celal Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, Elis Yayınları, 2005, s. 91; William James, *The Will to Believe*, New York, 1897, s.131.

³ William James, *The Will to Believe*, s.174.

⁴ Celal Türer, *C. S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, Üniversite Kitabevi, 2004, s. 86-87, 120.

(PRAGMATİST) AHLÂK NEDİR?

Bir diğerklasik pragmatist Dewey, *Human Conduct and Nature/İnsan Davranışı ve Doğa* adlı eserinde ahlâkı, toplumsal yaşamın bir gereği; insana verilen hür irade ile iyiyi seçebilmesinin sistem ve yöntemi olarak tanıtır. Ona göre ahlâki deneyimde birbirine indirgenemez, tercih edilemez alternatif eylem tarzlarıyla karşılaşır ve seçimler yaparız. Bu seçimler, öncelikle deneyimlerimizin eşsizliğini, ikinci olarak seçimlerimize dair mutlak bir ölçütün olmayacağını, üçüncü olarak ahlâkın durumsal ve bağlamsal bir karaktere sahip olduğunu ifade eder. Bununla beraber Dewey, eylem ve seçimlerimizin davranışlarımızda alışkanlıklar ile daha kontrollü hale getirilebileceğini; ahlâki deneyimde alışkanlıkların ya da tekrarların olumlu ve işlevsel bir rol oynayacağını da belirtir.⁵Bu hususlar Dewey'in ahlâkı günlük deneyimlerimizde oluşan "iyi yaşama sanatı" olarak değerlendirdiğini gösterir.⁶

Pragmatistler geleneksel olarak "ahlâk" diye isimlendirilen alanın deneyimlerimizde doğrudan bulanabileceğini/keşfedilebileceğini ileri sürer.⁷Onlara göre ahlâki deneyim varoluşun genel niteliklerini belirler ve tasvir eder. Öyle ki "ahlâkî değer ve normlar" insanın ve varoluşun genel karakterini yansıtır; zira her nerede canlı zihinler mevcutsa, orada aslı görünümüleri içinde iyi ve kötünün yargısı ile yükümlülüğün bulunduğu ahlâkî bir dünya vardır. Dolayısıyla bu alana ve onun meselelerine dair şüphecilik ahlâksızlığın aktif bir müttefiki olmayı seslendirir. Bu noktadan hareketle ahlâkın mahiyetimizle ya da varoluşumuzla ilgili hususlardan neşet ettiği; insani istek, eğilim ve gayeler takip edilerek ahlâkî bir dünyanın

---

⁵ John Dewey, *The Collected Works of John Dewey 1882–1953*, ed. Jo Ann Boydston, Southern Illinois University, 1969–1991. Hazırlanan ansiklopedinin ciltleri *The Early Works:1882–1898 (EW)*, *The Middle Works:1899–1924 (MW)*, *The Later Works: 1925–1953 (LW)* olarak yayınlanmıştır. Bundan sonraki dipnotlar hangi döneme ait oldukları, cilt ve sayfa numaraları şeklinde belirtilecektir. *MW*, 14, s. 164; Celal Türer, "John Dewey", *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, ed. B. Ali Çetinkaya, 2015, 4. Cilt, s. 138.

⁶ G. Fernando Pappas, *John Dewey's Ethics, Democracy as Experience*, Indiana Press, 2008, s. 11; 78.

⁷ John Dewey, *Logic: The Theory of Inquiry*, New York, 1938, s. 9.

oluşturulabileceği söylenebilir.⁸ Böyle birahlâki dünya, elbette seçim ve özgürlükler zemininde; “benliğin” kendi öznel eğilimlerine de dikkat ederek gerçekleştirilir. Gerçekten insan kendi varoluşuna dikkat ettiğinde eğilimler, amaç ve gayelerinin eşsiz bir ahlâkî kâinata işaret ettiğine şahit olur.

Ahlâk, pragmatistler için deneyimlerimizde ortaya çıkan, davranışta tezahür eden bir olgudur. Bu husus ahlâkın olmuş, bitmiş bir hadise olmayıp, olmakta olan ya da sürekli gerçekleşen bir hadise oluşunu seslendirir. Aynı şekilde ahlâki doğruları, önceden ve soyut olarak mevcut kabul etmeninahlâk fenomeninin anlaşılmasına engel olduğu söylenebilir. Ahlâkın tezahür eden bir hadise olarak kabul edilmesi, onun beşeri bilinç içerisinde her daim anlaşılması gerektiğine; anlamaya dair çabaların sürekliliğine ve tüketilemez oluşuna işaret eder. Bu yüzdenahlâkın nasıl tezahür ettiği konusunda bilinçlerin her daim uyanık olması, anlama ufkunun her daim genişletilmesi, tazelenmesi gerekir. Bu noktada pragmatistlerahlâki sorgulamanın esasen anlama ufkumuzla hareket ettiğini; anlamaya dair kuramlarımız ne kadar genişler ve test edilir ise ahlâki şuurumuz/duyarlılığımızın da o oranda gelişeceğini savunmuşlardır. Bu husus, ahlâkın ne olduğunun, esasen insaniliğın ne olduğu ile derinden ilişkisi olduğunu seslendirir. Çünkü ahlâk her daiminsan olmaklığa dair bir bakış açısı tarafından belirlendiği ya da şekillendirildiği içininsan olmak ile ahlâklı olmanın bir tür özdeş olabileceği söylenebilir.

Pragmatistlerinahlâk ile varoluş arasındaki derin ilişkiye dikkat çekmeleri özel bir öneme sahiptir. Nitekim William Jamesinsanın ve oluşun ahlâkî karakterini araştıranların sonsuz rizikolu bir göreve talip olacağını ifade eder.⁹ Bu noktada o, insanın ahlâkî görevini yerine getirmesinin, bir yandan kendisini incelemekle, diğer yandan varoluşu incelemekle gerçekleşeceğini ileri sürer. Bu, bir yandan istek, eğilim ve gayelerimizin

⁸ Celal Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, Elis Yayınları, 2005, s. 92.

⁹ A.g.e., s. 93.

(PRAGMATİST) AHLÂK NEDİR?

neyi seslendirdiği ya da nasıl bir varoluşu ortaya koyduğu, diğer taraftan özgürlüğümüzün sınırlarının neler olabileceği hususlarını gündeme getirir. Öncelikle istek, eğilim ve amaçlarımızın ahlâki hayatta kılavuzluk rolüne dikkat etmek gerekir. Gerçekten insanın her türlü faaliyeti -kavram formasyonu, inanç iktisabı, teori inşası ve benzerleri- kişinin öncelikleri, arzuları, amaçları ve eğilimleri vasıtasıyla sınırlı ve kalıba dökülmüş aletler gibi işlerler. Bu hususlar varoluşsal durumun belirleyicileridir; kişinin içsel ve şahsi programına uygun olarak doğrulandıkları için ne bir illete ihtiyaç duyar, ne de harici bir doğrulama isterler. Neyin arzu edildiği, talep edildiğine dair bir standart elde etmeksizin hiç bir şey düşünemediğimiz için, organizma her daim amaçları uğrunda faaliyet görür. Bu husus, insan varlığının resmini, her daim plan yüklü, arzulayan, amaca yönelmiş, aktif, eğilimlere sahip, değeri teyit eden, yorumlayıcı bir fert olarak ortaya koyabileceğimizi gösterir. Pragmatistlere göretaleplerimiz¹⁰ ya da eğilimlerimiz iradî ve teleolojik yapımızın özelliğini yansıtır ve bu özellikler deneyimlerimizde ölçüt ve yönlendirici olurlar. Nitekim Heidegger *Dasein*'ın varolanlar arasındaki ikametinin eğilimleri (interest) ile/arasındagerçekleştiğini ifade ederek bu hususa vurgu yapar.¹¹

James, ahlâki görevimizi anlamada özgürlüğün sınırlarını araştırmanın çok önemli iki meseleyi ortaya çıkardığını ileri sürer: Bunlardan ilki, “ilkelerin ve değerlerin belirlenmesinde seçimlerimizin rolü ile ilgili bir perspektif elde edebilir miyiz?” sorunu; diğeri ise, “ahenkli bir toplumsal hayatı bozan, istenmeyen öznellikten kaçınmak için seçimlerimizi yönlendirebilir miyiz?” meselesidir.¹²O, öncelikleseçimlerimizi önceleyen, tümüyle belirlenmiş bir değerler dünyasında ahlâkî bir varoluşunmümkün

¹⁰ Bkz. Ellen Kappy Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, London, 1982, s. 49.

¹¹ Engin Yurt, *M. Heidegger'in Felsefesinde Düşünme Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Y. L Tezi, 2014, s. 55.

¹² William James, *A Pluralistic Universe*, New York, 1909, s. 262-266.

olmayacağını savunur. Gerçekten pragmatistlerin tümüahlâkı sanki insanın dışında, onu belirleyen ya da onu tayin eden bir alan olarak görmenin çoğumuzun sıkça yaptığı bir hata olduğuna dikkat çekerler. Elbette değerler alanı, farkında olsak ya da olmasak da bizi ihata eder ancak bu alanın etkinliği onun farkına varan ahlâki fail ile ortaya çıkar. Değerler alanı, en yüce muhtevalara sahip olsa bile onun farkında olmayan, onu anlamayan bilinçlerde tezahür etmez. Bu husus ahlâkın her daim bir duyarlılık kazanma hadisesi olduğunu bize söyler. Dewey'e göre ahlâki fail ahlâki bilincini ne denli geliştirir ve ahlâki davranışları üzerine ne kadar teemmül ederse, o derecede ahlâk bilinci/duyarlılığı gelişir.¹³ Bu durumun tersi; ahlâki çürüme, ahlâkta hassas ayrımlar yapma kapasitesinin kaybolması ve ahlâki seçimlerin donuk ve rutin hale gelmesidir. Fail, karmaşık ya da belirsiz durumlara ahlâki çözümler getiremez. Oysa ahlâki duyarlılık bize ahlâki durumu tahlil etmenin kullanışlı ve derinlikli bir yolunu gösterir. Bu husus ahlâkta uymamız gereken kurallardan çok, eylem için karar vermeyi içeren "değerlendirmeleri" öne almamız gerektiğini söyler.¹⁴

Pragmatistlere göre ahlâkın özünde belirsizlik ve çatışma kalımsal olarak mevcuttur. Bu husus gerçekliğin hem metafiziksel yapısını hem de ahlâki deneyimin değerini gözler önüne serer. James, gerçekliğin çoğulcu karakterine dikkat çekerken; Peirce onu "imkânların belirsizlik denizi" olarak tasvir eder; Dewey ise gerçekliğin dinamik, pratik ve dönüşen karakterine vurgu yaparak ahlâki hayatın bu hususlara tabi olduğunu ileri sürer.¹⁵ Gerçekten ahlâki deneyimde birbirine indirgenemez ve tercih edilemez olan alternatif eylem tarzlarıyla karşılaşırız. Her daim bir seçim

¹³ Robert B. Talisse, *On Dewey*, Wadsworth, 2000, s. 73-74.

¹⁴ Celal Türer, "John Dewey", s. 138.

¹⁵ Pragmatistlere göre gerçekliğin karakteri olan çoğulculuk, temelde ahlâki bir kainat isteğine olumlu ve tutarlı olarak cevap verir. Aynı şekilde çoğulculuk, yenilik düşüncesi, açık bir evren anlayışı, daimiliği, şansın mevcudiyetini ortaya koyarak tutarlı bir ahlak düşüncesine imkân verir. Bkz. Celal Türer, *C. S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, Üniversite Kitabevi, 2004, s.84.

(PRAGMATİST) AHLÂK NEDİR?

yapmak zorunda kalırız. Ancak hangi eylem tarzını seçeceğimize dair elimizde mutlak bir ölçüt yoktur. Bu noktada ahlâki faile geleneğin önceden sunmuş olduğu altın kurallar, düzen ya da emirler yardımcı olmaz. Çünkü onlar bilenebilecek durumlarda işlerler. Oysa ahlâk her zaman yeni ve değişen durumlarda kendisini ortaya koyar; iyi ve kötü arasındaki basit bir seçim olmaktan ziyade gerilimli bir çatışmayı ifade eder. Buna ilaveten çatışma durumlarında bize ne yapmamızı kesin olarak söyleyebilecek tek sebebe dayalı bir ilke ya da teori yoktur. Bu husus pragmatistlere göre, erdem, vazife ve sonuççu ahlâkların, ahlâkta eşit ölçüde meşru bir zemine sahip olduğu; herhangi birinin diğeri üzerinde üstünlüğü olmadığı görüşünü seslendirir. Dewey, bu üç ahlâk teorisini; a) ahlâki deneyimden başlamak yerine bütün ahlâki deneyimlerimizin kendisinden çıktığı bir temeli, ilke ya da yasayı aramalarından, b) birçok unsurun işlevsel olduğu ahlâki deneyimi tek bir unsurla açıklamaya çalışmaları yüzünden, c) ahlâki seçimin kompleks karakterini göz ardı ettiklerinden, d) ahlâki düşünmeyi sadece bir ilke belirleme ya da eylemin sonucunda elde edilecek haz ve acının hesabına indirgedikleri ve böylece mekanik ve cansız bir ahlâki düşünme anlayışı ortaya koyduklarından, ve e) ahlâki deneyimin doğasını anlamakta fonksiyonel olan karakter-davranış, duygu-akıl ve pratik-teorik gibi ayrımları ontolojik bir ayırım olarak kabul ettiklerinden ötürü eleştirmiştir.¹⁶ Ona göre bu teoriler ahlâki varoluşun "doğası"ndan ya da günlük deneyimlerimizden başka bir yerde aramışlardır.

Pragmatistlere göre ahlâki anlamada deneyimin merkez olması, her daim teori öncesi bir düzey ya da en ilkel düzeyde bu işe koyulduğumuzu seslendirir.¹⁷ Ahlâka teorik tanımlarla başlamak yerine, hâkim bir şekilde ahlâki nitelik ve karakterde olan deneyimlerimizle başlamak, ahlâki

---

¹⁶ George Fernando Pappas, *John Dewey's Ethics: Democracy as Experience*, Indiana University Press, 2008, s. 17-18.

¹⁷ Edward C. Moore, *William James*, New York, 1965, s. 61-63; Celal Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, s. 195-196.

duyarlılıktan yoksun olan bireyler için anlamsız gelebilir. Hatta nesnelere dışsal teorik bir bakış açısından gören ve onların ahlâki yaşam içindeki görünümünü önemsemeyen bir bakış, deneyimin ahlâki yaşamdaki gücünü anlayamaz. Bu noktada deneyim; düşünen öznenin yaşamdan yalıtılmış, sadece seyreden ve düşüncenin olanaklılığı oranında özgürlüğe sahip ayrıcalıklı konumuna bir başkaldırıyı temsil eder. Bu başkaldırıyla özne ayrıcalıklı yerinden edilmiş, *varoluştaki* ve dolayısıyla ahlâkte etken ve sorumlu hatta açık uçlu bir yere konumlandırılmıştır. Bu, öznenin kendisinden öteye geçmesine, aşına olmayanla karşılaşma cesaretini göstermesine sebep olur. Bu yüzden deneyimin dışında ahlâk aramak boşunadır; çünkü ahlâkî ilişkiler ve değerler kendi statülerine ya da ontolojik temellerine sahip değildir. Ona teorilere başvurarak bir temelya da statü arayan bakış açısı, durumsal bir bağlam içinde yaşadığımızı göz ardı eder. Oysa deneyim, teoriyi kuşatır ve nesnelere niteliksel buradallığında ve verildiği gibi sunar. Bu husus, bazı bilgi teorisyenlerinin anladığı anlamda sadece duyum algısı da değildir.

Ahlâkte doğrudan deneyime başvuru, gizli bir statükoya başvuru anlamına gelmez. Bizler deneyime, olduğumuz yerde ve düşünce öncesi bir durumla başlarız. Daha sonra deneyimler değişir ve araştırmayla dönüştürülür, fakat rehber olarak her daim onlara geri döneriz. Eğer doğrudan deneyimimizi bozan önyargılara ve klişelere sahipsek bunu araştırma içinde çözmek zorunda kalırız. Zira deneyimde edineceğimiz objektif ve ayrıcalıklı teorik bakış açısı yoktur. Metot olarak deneyim, deneyimlenen şeye bağlı olduğu için, onun tarafından düzeltilebilir ya da geliştirilebilir. Nitekim deneyimlediğimiz şeyin etkili bir eleştirisi ya da düzeltilmesi, olağan gündelik pratik durumumuzda tecrübe ettiğimiz şeyle işe başlamak zorunda olduğumuzu seslendirir. Şöyle ki ahlâk, daha çok çatışan ahlâki güçler ile talepler arasında yaptığımız ayrımlarda keşfedilir. Bu eşsiz durumlar, hem ahlâki anlayacağımız hem de ahlâk teorilerini test

(PRAGMATİST) AHLÂK NEDİR?

edeceğimiz durumları temsil eder. Bununla beraber ahlâki durumlar, ahlâk teorilerinin varsaydığından daha karmaşık ve belirsiz durumları gösterir. Buna karşın ahlâki teoriler, deneyim ile realite arasında gizemli bir ontolojik aralık olduğunu varsayar.¹⁸ Bu çerçevede ahlâkta deneyimi merkeze almak, bir teoriye sahip olmaksızın yaşamın ortasında olduğumuzu, her daim sorunlarımızı bağlamsal bir yerden ele almak durumunda olduğumuzu ama asıl bağlamın, yaşamımızı oluşturan niteliksel ve bütünlüklü durumların ırmağı olduğunu unutmamak anlamına gelir. Bu husus, deneyimlerimizin problemleri kurmak ve önerilen çözümleri test etmek için her daim başlangıç ve bitiş noktası olduğu anlamına gelir. Ancak deneyimi ahlâkta başlangıç ve bitiş noktası olarak almak, temelcilik/foundationalizm anlamına gelmez. Aksine bu, ahlâki failin deneyimlerken oluştuğu; kendisini ontik olandan ontolojik alana geçme çabasında gerçekleştirdiğini açıklar.

Pragmatistler ahlâki insan olma sürecini yaşarken karşılaştığımız bir hadise olarak kabul ederler. Gerçekten ahlâki olan ile hem bireysel hem de toplumsal hayatımızda karşılaşırız. Biyolojik bir varlıktan manevi bir varlık olmaya geçişte toplum hayatında kuralları öğrenip üstlenirken ahlâki olan ile karşılaşırız. Bu nokta ahlâkın bir taraftan kurallar düzeni olmasına diğer taraftan ahlâkın insanın bir vasfı olmasına işaret eder. Ahlâk, insanın deneyimdeki gayretleriyle elde ettiği bir melekeyi, hali seslendirir. Bu noktada ahlâki sadece zihinsel bir işleve indirgemek büyük bir yanılıdır. Ahlâkın zihni bir durum/işlev ile irtibatı ancak davranışta tezahür eden bir hale atıf yapmasında gerçekleşir. Çünkü eylemler nihayetinde ahlâki failin iradesini, ne demek istediğini, kastını, amacını, kısaca anlamını temsil eder. Bu husus ise ahlâkın bilgi ve eylem temelinde zuhur eden ya da tecessüm eden bir var olma tarzı olduğunu ifşa eder.

---

¹⁸ Celal Türer, “Ahlaktan Eğitime: *Yine Ahlak*”, *Felsefe Dünyası*, 2014/Kış, s. 60, s. 15-16.

Ahlâk temelde insanın seçim ve davranışlarına, onun diğer insanlarla ilişkilerine dayansa da bu unsurlar çoğu zaman ahlâkın mevcut oluşunun garantisini sağlamaz. Tersinden söyleyecek olursak istenilen ahlâk bir insanda ya da pek çok insanda bir meleke haline gelemeyebilir. Bu durumda ahlâktan vazgeçmek, onun imkânını belli bazı durumlara mı havale etmek gerekir? James, ahlâki ideallerden vazgeçmemeyi; ahlâki meselelerde nötr olmanın hayatın anlamı ile çelişeceğini; ahlâki sorumluluğumuz ile vazifemizin gücünün uyduğunu; eğer ahlâki yükümlülüğün emredici karakteri doğrultusunda yeterli gayret gösterilirse, ahlâkın kainatta eşsiz ve sağlam bir yere sahip olacağını bildirir.¹⁹ Bu yüzden ahlâk, “insan olmanın” ne demek olduğunu kavramış; nasıl yaşayacağımızın bilgisini içselleştirmiş; insanlara inanç, güven ve çalışma azmi veren, onları harekete geçiren ruhlar/enerjiler ile gerçekleşir.

Pragmatistler ahlâkın, temelde ahlâki failin seçimleri/tercihleriyle başlasa da, diğer öznelerin/iradelerin değerler alanındaki yönelimleriyle oluşacağını anlamayla sonuçlandığını vurgularlar. Ahlâk alanı, özneler arasındaki ilişkileri kuşatan aşkın bir alana işaret ettiği için değerler, yalnızca iradi mücadele içinde ötekinin/diğerinin tanınmasıyla başlamaz; ama aynı zamanda ahlâki bir özne olarak konumuyla uyumlu bir şekilde onun düşünceleri, planları ve amaçları olduğu gerçeğini tanıma, tasdik ve onlara saygı duymayla başlar. Ötekinin tanınması, ahlâkın ilk ilkesi olarak esasen ‘dünyadaki herhangi bir değer başka herhangi bir değer kadar gerçek olduğunu tanıma’ anlamına gelir. Başka değerlere saygı duyma; bir kimsenin değerlerini bırakmasını değil, ama değerlerini kendi iradesinden çok, toplumsal kurumlara bağlı olan bir dönüşüm yoluyla uyumlulaştırmaya çabalamasını temsil eder. Bu noktada tarafsızlık bir başkasının değerlerine samimiyetsizlik veya ilgisizlik hâli değil; bilakis saygı yoluyla bağlantı kurma durumudur. Çünkü “değerler dünyasının hakikati” bu dünyada bir

¹⁹ Celal Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, s. 181-183.

(PRAGMATİST) AHLÂK NEDİR?

değerlendirmenin yer aldığı durumda, bunun senin mi yoksa benim mi olduğunun temel teşkil etmediği anlayışıyla başlar. Değerler dünyasını, ilk önce, kim yaparsa yapsın bütün değerleri ‘tahammülkâr’ bir şekilde, tüm insanlar tarafından kendi zaman ve mekânları içinde bir olgu ve sade bir değer olgusu olarak ele alınması gereken “kendinde şeyler” olarak görmeye çalışmaktır. İkinci olarak, hayatı uyumlulaştırmaya çalışan değerleri ve fiilleri daha önemli kabul etmektir. Bu noktada makul olmak, değerleri seninkilerle çelişen bir başka insanla kavga etmek yerine, savlar kullanmak, ahlâki bakımdan onları ikna etmeye girişmek anlamına gelir. Bu noktada makullük, çelişkiyi uyumlulaştırma becerimizi, pratik ahlâki uygulamaları uzlaştırmayı temsil eder. Zira doğru olan, toplumsal ilişkilerin sonucu olarak kendisine inanmamızın daha iyi olduğu; daha çok sayıdaki insana göre “uygun olan”dan başka bir şey değildir. Nitekim James’e göre ahlâk, sadece bir insanın aktüel somut davranışlarının bir tasviri değil; toplumun ortak kabullerinin bir tasviridir.²⁰

Pragmatistler ahlâkın bir toplumda varoluş tarzının, toplumun nasıl ve hangi süreçlerden geçerek var olduğuyla alakalı olduğunu ileri sürer. Çünkü ahlâk, toplumun kurucu öge ve koordinasyonlarına göre değişebilir. Sözgelimi Yunan kültürü ve Roma İmparatorluğu’nda ahlâki hayat örf ve adetler doğrultusunda düzenlenmiş; insanların duygulanımsal, entelektüel ve pratik hayatlarıbu unsurlara göre şekillenmiştir. Örf ve âdetin işlevsel olduğu Yunan toplumunda ahlâk teorisinin gerçekten önemsenmediği Homeros’un “kanunlar/törelere insanların çobanıdır” ifadesinde görülebilir. Ancak Pers savaşlarıyla birlikte örf ve adetlerin ahlâki hayat üzerindeki etkisi, Yunan dünyasında geri döndürülemez biçimde sarsılmıştır. Bu noktada Sokrates, örf ve adetlerin yeniden oluşturulması sürecinde erdemlere rasyonel temel arayan en meşhur örneklerden birini temsil eder. Platon ve Aristoteles’in ahlâk alanını rasyonel olan iletemellendirme

²⁰ Celal Türer, *William James’in Ahlak Anlayışı*, s. 195.

gayretleri, Yunan toplumunda yeni bir varoluş durumuna dönüşmüştür.²¹ Ortaçağda *ahlâki düzenin kendisi*, mutluluğu dikte eden Tanrısal krallığın kabulleriyle şekillenmiştir. Modern dönemde ahlâkın karakterini usallık, verimlilik, iktidar tutkusu, etik görecelilik ve eşitlik gibi unsurların oluşturduğu; modern kurumların da yapısal olarak bu unsurlara göre şekillendiği ifade edilebilir. Günümüzde ise kapitalist üretim ve tüketim mekanizmalarının ahlâki failin iradesini ve davranışını görülmedik bir biçimde zorladığı, hatta engellediği söylenebilir. Buna ilaveten ahlâki hayatın giderek karmaşıklaştığı ve farklı bağımsız güçler tarafından etkilendiği de hesaba katılmalıdır. Tüm bu hususlar, toplumsal hayat kalıpları ile değişimlerin ahlâki hayat üzerine etki ettiğini, dolayısıyla ahlâkın nasıl tezahür ettiğine dair anlama ufkuumuzun her daim açık olması gerektiğini seslendirir. Buna ilaveten pragmatistler herhangi bir grup veya ferdin ahlâk meselesinde son sözü söyleme hakkının olmadığını ileri sürerler. Onlara göre ahlâk, deneyimin potasından zuhur eden; daha çok deneyim toplayarak ve özümseyerek doğruladıkları ve geliştirdikleri bir oluş olarak görülmelidir. Bu yüzden filozofların problemi, mümkün bir ahlâk sistemi değil; en makul bir ahlâk sistemi araştırmak olmalıdır; zira ahlâk son cevapları aramaz.²²

Pragmatistler, tüm ahlâkî önermelerin pratik teste sunulmasında ısrar eder; bu husus, hiçbir ahlâkî fikrin bu hayatta insanın dünyevi çabalarına yararlı bir katkı sağlamadıkça kabul edilmeyeceği anlamına gelir. Gerçekten pragmatistler, bir fikir, hayatımız için faydalı olduğu müddetçe “doğrudur” dediklerinde, pek çok kimse bunu tuhaf bulur. Oysa bir şey faydalı olduğu nispette *iyidir* düşüncesi herkes tarafından memnuniyetle kabul edilir. Doğru bir fikrin yardımıyla yapılan şeyler *iyi* ise, fikrin kendisinin de o nispette “iyi” olduğunu söylemekte bir mahzur yoktur,

²¹ John Dewey, *MW*. 5. s.88.

²² Tahsin Görgün, “İnsan Olmak ve Ahlak”, *Ahlakın Temeli*, ed. Ömer Türker, İLEM Kitaplığı, Nobel, 2015, s. 2.

(PRAGMATİST) AHLÂK NEDİR?

çünkü o fikre sahip olmak bizi daha iyi bir duruma getirmektedir. O halde fikirlerin “iyi” olmaları yüzünden “doğru” olduklarını söylemek; “doğruluk” kelimesinin *bir iyilik türü olduğunu* ve zannedildiğinin aksine “iyi”den ayrı bir kategori olmayıp “iyi” ile koordineli bir şekilde işlediğini söylemektir. Gerçekten James “doğru” kelimesini, *inanç alanında iyi olduğu ispat edilen her şeyin adı ve atfedebileceğimiz belirli gerekçelerden dolayı iyi olduğunu ispat eden her şeyin adı* olarak niteler. O, görüşünü kanıtlamak için şunu sorar: “Bizim için neye inanmak daha iyi olurdu?” Bu cümle kulağa doğruluğun tanımı gibi gelir; çünkü bu cümle “Neye inanmak zorundayız” ifadesi ile eşdeğerdir. O halde cevap olarak ‘inanılması *bizim için daha iyi olan* şeye inanmak iyidir’ denilebilir.

Pragmatistlerin her zaman ve her yerde kullanılmak üzere ileri sürdükleri bu *deneysel doğrulama süreci*, her bireyin *kendi inanç sisteminde ve kendi mümkün kişisel deneyim (idiosyncritic) bağlamında* yeni fikirleri karara bağlarken kullanabileceği bir sürece işaret eder. Gerçekten, her birey ahlaki alanda bir fikirler yığına sahiptir, fakat bu fikirleri zorlayan yeni deneyimlerle karşılaşır. O kimse bu fikirleri ya tekzip eder veya tefekkür ettiği anda bu fikirlerin birbirleriyle çeliştiklerini görürse ya da bu fikirleri ile uyum içinde olmayan olguları duyarsa, o eski fikirler kendisini tatmin etmemeye başlar. Sonuç olarak bu kişi, o zamana kadar yabancı olduğu bir iç sıkıntısı ile karşılaşır ve önceki fikirlerini değiştirerek bu iç sıkıntısından kurtulmaya çalışır. Kişi, önceki fikirlerini elinden geldiğince muhafaza etmeye çalışır; çünkü hepimiz inanç meselesinde aşırı tutucu davranırız. Bu yüzden önceki fikirlerimizi mümkün olduğu kadar az sarsacak ve yeni deneyimler ile eskilerin arasını bulacak fikirleri tercih ederiz. Çünkü yeni fikirler, eski doğrulukları en az değişiklik yaparak muhafaza eder, onları durumun mümkün kıldığı aşına yollarla, yeniliği kabul edecek şekilde açar. Bütün önceki anlayışlarımızı ihlal eden *aşırı* bir açıklama, bir yeniliğin

açıklanmasında asla doğru olamaz. Bireyin inançlarındaki en şiddetli devrimler bile, eski inançlarından çoğunu olduğu gibi bırakır. Bu yüzden, yeni doğruluk/lar daima aracılık eden ve eski ile yeni arasındaki ilişkiyi düzelten bir geçişi temsil eder. Yeni doğruluk, eski fikri yeni olguyla en az sarsıntı, en çok devamlılık gösterecek şekilde birleştirirse, onun “en azlık, en çokluk sorununu” halletmekteki başarısı ölçüsünde doğru olduğunu düşünürüz. Zira doğrulamada inancın kavramsal şemasını oluşturan zorunlu doğruların bozulmasına ve daha önce şekillenmiş inançlardan vazgeçilmesine izin verilmez. Bu noktada yeni doğruluğun ürettiği tatminkârlık ölçütünün bireyden bireye değişiklik gösterdiğini varsayabiliriz. Ancak, tatmin edicilik, kişinin kendisine has olan bir özellik; sonradan oluşan bir özellik de değildir. Tatminkârlık ölçütü, ancak doğrulanabilir deneyimlerle bir araya geldiğinde doğruluk fikrine değersel bir unsur katar. Bu durumda doğrulamanın ayrılamaz bir değer-yüküne sahip olduğunu ileri sürebiliriz. Pragmatik doğruluk teorisinin bu değersel görünümü bir fikrin/önermenin doğru olabilmesi için onun “kullanılabilir,” “uyarlanabilir,” “hizmet edilebilir,” “işleyebilir,” “tatminkâr” ya da “uygun olması” zorunluluğudur. O halde doğruluğun “kişisel olma” ve “tatmin edici” olma özelliği, öznenin çevresine en etkin biçimde uyması veya çevresini değiştirmesi ve böylelikle amaçlarını en kapsamlı şekilde yerine getirmesive eğilimlerine cevap vermesi olarak anlaşılabilir.²³Bu husus, doğruluğun değer yüklü olduğu, onun her zaman ahlaki bir zeminde ilerlediği ve geliştiğine işaret eder.

Ahlaki alanda doğrular, Dewey’in “hedeflerin ve vasıtaların sürekliliği” olarak adlandırdığı ölçüt ile kontrol edilebilir. Bu husus, iyi’nin inşa edicisinin iyi, yani amaçlar ve araçlarınher daim ahlaki olması gerçeğine işaret eder. Başka bir ifadeyle bir toplumun sosyal

²³ Bkz. Ellen Kappy Suckiel, *William James’in Pragmatik Felsefesi*, çev. Celal Türer, Paradigma, 2002. s. 111–112; Dewey’in görüşleri için bkz. John Dewey, *Reconstruction in Philosophy*, New York, 1920. s. 156–157.

(PRAGMATİST) AHLÂK NEDİR?

iyileri elde etme kabiliyeti, ahlâkî ideallerin pragmatik olarak karar verildiği standartlara bağlıdır.²⁴Bu standartların oluşturulması, çoğu kez toplumun ahlaki ve sosyal çatışmalara duyarlı olmasına ve toplumun sosyal ve ahlaki çatışmaları çözmedeki maharetlerine bağlıdır. Başka bir ifadeyle, bir toplumun kaçınılmaz zorluklar ve çatışmalarla karşılaştığında paylaşılan işbirliği tecrübesini nasıl koruyabileceği ve nasıl genişletebileceği hususuna bağlıdır. Bu ise, eğitimin en yüce ahlâkî ödev olmasına işaret eder.

KAYNAKÇA

Dewey John, *Human Nature and Conduct*, New York, 1930

Dewey John, *The Collected Works of John Dewey 1882–1953*, ed. Jo Ann Boydston, Southern Illinois University, 1969–1991

Dewey John, *Logic: The Theory of Inquiry*, New York, 1938

Görgün Tahsin, “İnsan Olmak ve Ahlak”, *Ahlakın Temeli*, ed. Ömer Türker, İLEM Kitaplığı, Nobel, 2015

James William, *Pragmatism*, New York, 1907

James William, *The Will to Believe*

James William, *A Pluralistic Universe*, New York, 1909

Moore Edward C., *William James*, New York, 1965, s. 61-63; Celal Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*

Pappas G. Fernando, *John Dewey's Ethics, Democracy as Experience*, Indiana Press, 2008

Pratt, James Bissett, *What is Pragmatism?* New York, 1909

---

²⁴ John Shook, “Dewey’in Pedagojik İnançlarının Felsefi Bağlamı” çev. Celal Türer, *Din Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2002. s. 125-130.

Shook John, “Dewey’ın Pedagojik İnançlarının Felsefi Bağlamı” çev. Celal Türer, *Din Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2002. s. 125-130.

Suckiel Ellen Kappy, *The Pragmatic Philosophy of William James*, London, 1982

Talisse Robert B., *On Dewey*, Wadsworth, 2000

Türer, C. S. Peirce’ün Pragmatik Felsefesi, Üniversite Kitabevi, 2004

Türer, C, *William James’in Ahlak Anlayışı*, Elis Yayınları

Türer, C, “Ahlaktan Eğitime: Yine Ahlak”, *Felsefe Dünyası*, 2014/Kış, s. 60

Yurt Engin, *M. Heidegger’in Felsefesinde Düşünme Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Y. L Tezİ

